

ارزیابی اثرات اجرایی طرح ساماندهی خروج دام از جنگل بر جنگل نشینان در استان گیلان* مطالعه موردی بخش مرکزی شهرستان رضوانشهر

نورالدین عظیمی** - استادیار گروه شهرسازی، دانشکده معماری و هنر، دانشگاه گیلان
مسعود امیری لمر - کارشناس ارشد اداره کل منابع طبیعی، استان گیلان

دریافت مقاله ۱۳۸۵/۳/۳۰ تأیید نهایی ۱۳۸۶/۴/۶

چکیده

این مقاله اثرات اجرایی طرح ساماندهی خروج دام از جنگل را بر جنگل نشینان بخش مرکزی شهرستان رضوانشهر استان گیلان مطالعه می‌کند. برای این منظور از دو گروه افراد درگیر در این طرح، مسئولین و کارشناسان مجری طرح و خانوارهای مشمول طرح جابجایی نظر سنجی به عمل آمد. نتایج عمده تحقیق به شرح زیر می‌باشد. طرح ساماندهی خروج دام از جنگل از لحاظ تأمین و ارائه خدمات عمومی برای جنگل نشینان در محل زندگی جدید تا حدودی موفق بوده است، اما از لحاظ تأمین اشتغال، تولید و درآمد زایی موفقیت چندانی نداشته است. اکثریت خانوارهای مشمول طرح به دلیل جابجایی شغل اولیه خود را از دست داده‌اند در مقابل در محل اسکان جدید اقدامات جدی برای اشتغال آن‌ها صورت نگرفته است. به همین خاطر جمعیت جابجا شده عملاً از چرخه تولید کنار رفته و درآمد پیشین خود را از دست داده و منجر به نارضایتی اکثر خانوارهای مشمول طرح شده است. این بررسی نشان می‌دهد که ادامه چنین سیاستی با مشکل مواجه خواهد شد مگر اینکه مسئولین راهکارهای مناسبی را برای ایجاد اشتغال و تأمین منابع درآمدی مناسب برای خانوارهای مشمول طرح بیاندیشند. استفاده از رویکرد مشارکتی مردم محلی از جمله روش‌هایی است که امروزه در دنیا مورد استفاده قرار می‌گیرد ضمن محافظت از جنگل به کاهش فقر و افزایش پایداری محیط زیست و ایجاد قوانین مؤثر کنترل جنگل کمک کند.

کلیدواژه‌ها: خروج دام جنگل، طرح ساماندهی، جنگل نشینان، رضوانشهر.

مقدمه

شاید مهم ترین عاملی که چهره زمین را در خیلی از قسمت‌های دنیا تغییر داده، پاکسازی جنگل‌ها بوده است. در طول قرن‌ها، جنگل‌ها به طور مرتب مورد تجاوز مستمر انسان بوده و با رشد جمعیت دنیا، به طور مداوم تبدیل و یا تغییر یافته‌اند. این فرایند به عنوان پیش درآمدی برای پاکسازی و تحصیل زمین برای فعالیت‌های کشاورزی

* این مقاله بر گرفته از پایان نامه کارشناسی ارشد آقای مسعود امیری لمر با عنوان "بررسی اثرات اجرایی طرح ساماندهی خروج دام از جنگل بر جنگل نشینان و دامداران، مطالعه موردی: بخش مرکزی شهرستان رضوانشهر، استان گیلان" می‌باشد که در رشته جغرافیا و برنامه ریزی دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت به راهنمایی دکتر نورالدین عظیمی تهیه و در شهریور سال ۱۳۸۴ با موفقیت دفاع شده است.

** نویسنده مسئول: ۰۹۱۱۳۲۹۷۸۵

بوده است و آنجا که انسان نتوانسته، دام توانسته این کار را انجام دهد (Williams, 1993). با افزایش آگاهی عمومی از اهمیت جنگل‌ها و نقش حیاتی آن‌ها در زندگی بشر، مدیریت جنگل به ویژه در قرن بیستم بیشتر مورد توجه قرار گرفت. بخش عمده تلاش‌های مدیریتی جنگل در کشورهای توسعه یافته بوده است، ولی کشورهای در حال توسعه سهم کمتری از این تلاش‌ها را به خود اختصاص داده‌اند. بر اساس تخمین سازمان فائو، از ۹/۸ میلیون کیلومتر مربع تحت طرح‌های مدیریت جنگل، ۸۶ درصد در مناطقی چون روسیه، آمریکای شمالی و اروپا واقع شده و تنها ۱۴ درصد در کشورهای در حال توسعه آسیا، آفریقا، آمریکای لاتین و مرکزی قرار دارد (WRI/LIED, 1986).

چراگاه‌های جنگلی به طور سنتی نقش مهمی در تولیدات دامی دارند (Bernués, et.al., 2005). سیستم فعالیت‌های دامداری گسترده اساساً وابسته به منابع چراگاهی است که می‌تواند تأثیر عمده‌ای بر پوشش گیاهی نه تنها از لحاظ میزان و کیفیت تولید، بلکه از نظر پویایی پوشش گیاهی (Rook and Tallwin, 2003)، گونه‌ها و تنوع زیستی (Collins et al., 1998 و Sternberg et al., 2000) و چشم انداز محیطی (Hartnett et al., 1996) داشته باشد. (and Adler et al., 2001)

کاهش قابل ملاحظه وسعت جنگل‌ها در ایران از ۱۸ میلیون هکتار به ۱۲/۴ میلیون هکتار در چند دهه گذشته، مدیریت زیست محیطی کشور را به اقدامات کنترلی در جهت جلوگیری از ادامه روند تخریب جنگل وا داشته است (Donyayema). از جمله این اقدامات اتخاذ سیاست خروج دام از جنگل در شمال کشور می‌باشد که از سال ۱۳۶۹ به این طرف به مرحله اجرا در آمده است.

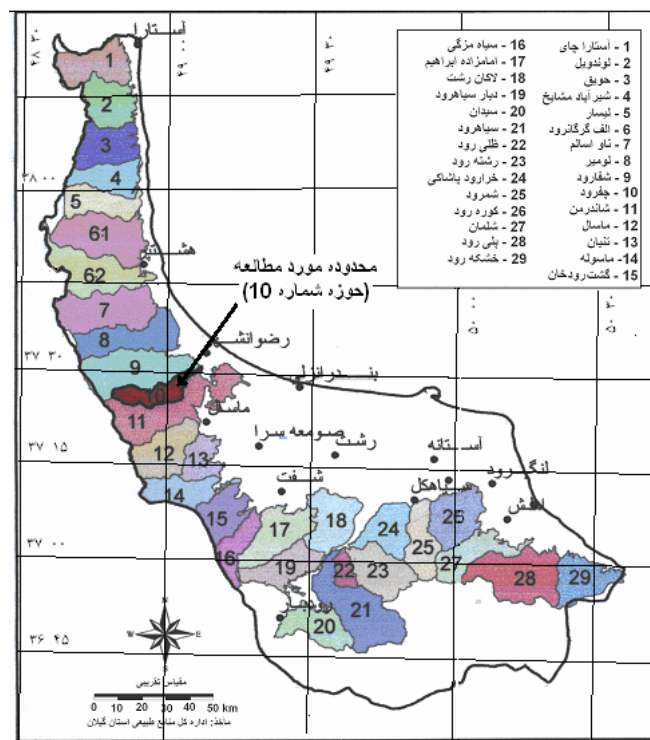
از اهداف مهم این سیاست می‌توان به تسریع در زادآوری و تجدید حیات طبیعی جنگل، حذف عوامل اصلی تخریب و نابودی و سیر قهقرائی جنگل و فراهم آوردن زمینه‌های افزایش تولید و بازسازی مناطق کم پوشش و کمک به تغییر الگوهای اقتصادی و معیشتی جوامع جنگل نشین و حذف دامداری سنتی و کم بازده اشاره کرد.

در راستای این سیاست و به منظور جلوگیری از تخریب جنگل‌ها، در سال‌های گذشته سه مورد طرح خروج دام از جنگل در استان گیلان به مرحله اجرا در آمده است که شامل طرح‌های شهرک هجرت در شهرستان آستارا، شهرک کادوس در شهرستان شفت و شهرک چفرود در شهرستان رضوانشهر می‌باشند، (اداره کل منابع طبیعی استان گیلان، ۱۳۶۹، ۱۳۷۲، ۱۳۷۵).

با توجه به ادامه سیاست خروج دام از جنگل و به منظور رفع نواقص احتمالی آن، لزوم ارزیابی اثرات اجرایی این طرح‌ها طی سال‌های گذشته مورد توجه عده‌ای قرار گرفته است (رضاپور، ۱۳۸۲؛ عاشوری، ۱۳۸۳؛ کاظمی، ۱۳۸۱؛ محمودپور، ۱۳۸۲). اثرات اجرایی طرح خروج دام از جنگل می‌تواند از دو دیدگاه اثرات زیست محیطی و بازسازی احتمالی مناطق جنگلی تخریب شده و تأثیر آن در زندگی جنگل نشینان و خانوارهای جابجا شده مورد بررسی قرار گیرد.

مقاله حاضر کوشش می‌کند اثرات اجرایی طرح خروج دام از جنگل را از دیدگاه دوم یعنی تأثیر در زندگی جنگل نشینان جابجا شده مطالعه کند. در این رابطه طرح حوزه آبخیز چفرود واقع در بخش مرکزی

شهرستان رضوانشهر استان گیلان به صورت موردی بررسی شده است. محدوده مورد مطالعه در پژوهش حاضر دهستان خوشابر از بخش مرکزی شهرستان رضوانشهر می باشد. شکل ۱ محدوده مورد مطالعه و نیز حوزه های آبخیز ۲۹ گانه استان گیلان را نشان می دهد. حوزه شماره ۱۰ مربوط به حوزه آبخیز چفرود می باشد که وسعتی در حدود ۱۲۰۰۰ هکتار دارد و شامل ۷ سری طرح جنگل داری است. قبل از اجرای طرح خروج دام از جنگل در وزه چفرود، در این حوزه تعداد ۱۲۱ آبادی کوچک جنگل نشین وجود داشت که در مجموع آن ها ۵۹۴ خانوار با ۳۷۸۲ نفر جمعیت زندگی می کردند (اداره کل منابع طبیعی استان گیلان، ۱۳۷۵).

شکل ۱ اسامی حوزه های آبخیز جنگلی استان گیلان، ۱۳۸۵

در راستای اجرای طرح خروج دام از جنگل در محدوده مورد مطالعه، به دلیل محدودیت اعتبار، اداره کل منابع طبیعت تنها توانسته است ۲۲۰ خانوار از ۵۹۰ خانوار جنگل نشینان را تا شهریور ۱۳۸۴ جابجا نماید. از ۲۲۰ خانوار فوق تعداد ۱۸۰ خانوار با انتخاب خود در محل شهرک تازه احداث شده چفرود (شکل ۲) اسکان و بقیه پس از دریافت حق و حقوق قانونی خود به روستاها یا شهرهای اطراف مهاجرت نموده اند. باقی مانده خانوارهای مشمول طرح خروج دام از جنگل در محدوده مورد مطالعه بر اساس برنامه زمان بندی شده و برطرف شدن محدودیت اعتباری جابجا خواهند شد.

درآمد اصلی ساکنان محدوده اجرای طرح، عمدتاً از طریق دامداری سنتی بوده و فعالیت های زراعی نیز به صورت محدود بخشی از درآمد آن ها را تشکیل می دهد. در حدود ۲۳ درصد از درآمد خانوارها در محدوده

مورد مطالعه از طریق زمین زراعی و ۷۷ درصد از طریق دامداری سنتی بدست می‌آید. هر خانوار به طور متوسط دارای ۵۰ واحد دامی و یک هکتار عرصه جنگلی می‌باشد (اداره کل منابع طبیعی، ۱۳۷۵).

شکل ۲. شهرک چفروک محل استقرار خانواده‌های مشمول طرح خروج دام از جنگل، بخش مرکزی رضوانشهر - ۱۳۸۴

با توجه به کاهش سریع جنگل‌های طبیعی در خیلی از نقاط دنیا، یکی از موضوعاتی که کشورها اغلب با آن مواجه هستند، چگونگی جلوگیری از تخریب و صدمه بیشتر به مناطق جنگلی می‌باشد (Brookfield, 1993). همان‌طور که در بالا اشاره شد، وجود جنگل‌نشینان و حضور دام در جنگل به عنوان یکی از عوامل دخیل در تخریب جنگل محسوب می‌شود. برای مقابله با این مشکل، کشورهای مختلف با توجه به شرایط اجتماعی، اقتصادی و سیاسی خود، روش‌های متفاوتی را در پیش گرفته‌اند.

برای این منظور برخی از کشورها از مدتها قبل نسبت به مشکلات جنگل‌نشینان و حضور دام در مناطق جنگلی اقدام نموده‌اند. در این رابطه برخی از کشورها سیاست محدودیت حضور جنگل‌نشینان و دام در جنگل را اتخاذ کرده‌اند، در برخی دیگر از ممالک، سیاست متناسب نمودن میزان بهره‌برداری از جنگل و سهم کردن جنگل‌نشینان در مدیریت جنگل مورد استفاده قرار گرفته است. به عنوان مثال، در کشور اتریش از چندین دهه قبل از طریق ایجاد چراگاه‌ها در نوار حاشیه جنگل‌ها، اصلاح نژاد دام‌های بومی و جایگزینی مشاغل سودآور، جنگل‌نشینان و دامداران به تدریج از مناطق جنگلی مهاجرت نموده و در روستاهای اطراف و یا شهرها مشغول به کار شده‌اند. به طوری که هم‌اینک دامداری به عنوان یک شغل و فعالیت نیمه وقت در آمده و افراد پس از پایان وقت اداری به شغل دامداری در روستاهای واقع در چراگاه‌های حاشیه جنگل می‌پردازند.

در انگلستان حل مشکل جنگل‌نشینان بر اساس مشارکت مبتنی بر نظام سهم‌بری انجام گرفته است. در این شیوه مالکان و ساکنین جنگل در زمینه بهره‌برداری از جنگل سهم‌برنده و دامداران ضمن بهره‌برداری از جنگل برای چرای دام و تأمین مایحتاج خود، در حفظ و احیای جنگل و رعایت حقوق مالک می‌کوشند. در کشور فرانسه هم از طریق سهم نمودن جنگل‌نشینان در طراحی و اجرای پروژه‌های جنگل‌داری نسبت به حفظ مناطق جنگلی اقدام شده است. بیشتر این جنگل‌ها در نزدیکی روستاها واقع شده و از نظر مالی توسط شورای ده اداره می‌شوند به نحوی که عملیات بهره‌برداری و خروج مقطوعات جنگلی به عهده سازمان جنگلبانی محلی ولی

درآمد حاصله در روستاهای اطراف به مصرف می رسد. درمقابل، در بلغارستان سیاست خروج جنگل نشینان از جنگل بکار گرفته شده که در نتیجه آن جنگل نشینان به شهرها سرازیر شده اند. در اثر این سیاست، مجریان طرح های داخل جنگل، دولت با کمبود شدید کادر کاری مواجه شده که برای رفع این مشکل از تعاونی ها بهره برداری می شود (همانجا، ۲۵، ۲۶).

تجارب جهانی سال های اخیر، نقش مثبت مشارکت جوامع محلی در پروژه های محافظت از جنگل و افزایش پایداری محیط زیست را مورد تأکید قرار می دهد. به همین خاطر در دهه گذشته راهبردهای مدیریت جنگل و محافظت از تنوع زیستی به طور اساسی از توجه و تمرکز به برنامه ریزی متمرکز و مدیریت سازمان های دولتی به راهبردهای بیشتر مشارکتی با اهداف متوازن اجتماعی، زیست محیطی و اقتصادی منتقل شده است (World Bank). مطالعات بانک جهانی به منافع حاصل از رویکرد مشارکتی در حفظ جنگل به مواردی همچون همکاری، کاهش فقر، افزایش تنوع تولید جنگل و پایداری اشاره می کند. از حیث همکاری، زمانی که مردم محلی در طراحی، منافع حاصله و مدیریت پروژه های جنگل مشارکت می کنند، آن ها در اعمال قوانینی که خود نیز قبول دارند، انگیزه همکاری پیدا می کنند. از نظر کاهش فقر، قادر کردن مردم برای مشارکت در منافع توسعه جنگل و تجاری کردن آن به رفع فقر اکثر افرادی که در نواحی جنگلی زندگی می کنند و متنوع کردن منابع درآمدی آن ها کمک می کند. همچنین بکارگیری فنون و تجارب محلی در کنار شرایط اکولوژیکی محلی می تواند به تحقیقات علمی و کمک به منابع بالقوه جدید تولیدی کمک کند. سرانجام اینکه در مناطق بزرگ و در حال افزایش جمعیت، "مشارکت مردم محلی" اغلب تنها راه قابل اطمینان برای حفاظت و استفاده پایدار از جنگل و ارزش های زیست محیطی به عنوان اکوسیستم های دست نخورده می باشد (همان).

مواد و روش ها

ارزیابی اثرات اجرای طرح ساماندهی خروج دام از جنگل در حوزه آبخیز شماره ۱۰ عمدتاً بر پایه نظرسنجی از افراد و مشاهدات میدانی انجام گرفته است. در این مطالعه دو گروه از افراد مورد مطالعه قرار گرفته اند. در گروه اول تعداد ۴۰ نفر از کارشناسان اداره کل منابع طبیعی در سطح استان و اداره متبوع در شهرستان رضوانشهر که محل اجرای طرح بوده است، مصاحبه شدند. در گروه دوم، کلیه ۱۸۰ خانوار ساکن شهرک چفرود که طرح را پذیرفته و پس از واگذاری زمین ها به همراه دام خود از جنگل خارج و در شهرک جدید التاسیس برای این منظور ساکن شده اند، مورد پرسشگری و مصاحبه قرار گرفتند. اطلاعات بدست آمده از طریق نرم افزار SPSS استخراج و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

یافته های تحقیق

اثرات اجرای طرح ساماندهی از دیدگاه مسئولین و کارشناسان

در این قسمت نتایج بدست آمده از بررسی میزان تأثیر اجرای طرح ساماندهی خروج دام از جنگل و تأثیر آن بر وضعیت زندگی خانواده های جابجا شده در حوزه آبخیز شماره ۱۰ واقع در بخش مرکزی رضوانشهر، از دیدگاه

مسئولین و کارشناسان ارائه می‌شود. جدول ۱ یافته‌های حاصل از مصاحبه با مسئولین و دست‌اندرکاران اجرای طرح ساماندهی خروج دام از جنگل را در ارتباط با امکانات رفاهی (اعم از آموزشی و بهداشتی)، ایجاد زمینه اشتغال و بهبود وضعیت اقتصادی زندگی جنگل‌نشینان جابجا شده در محل سکونت جدید (شهرک چفروود)، ارائه می‌کند.

جدول ۱ نقش اثرات اقتصادی-اجتماعی فرهنگی و رفاهی طرح ساماندهی خروج دام از جنگل از نظر مسئولین و کارشناسان

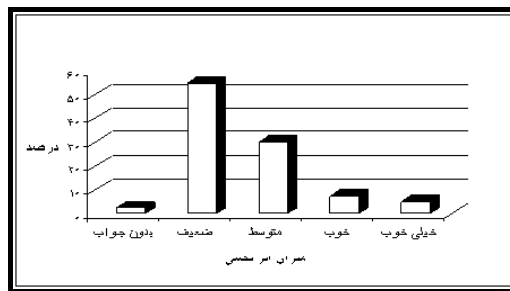
مجری

ردیف	نام متغیر	تعداد	جمع	خیلی خوب	خوب	متوسط	ضعیف	بدون جواب
۱	نقش طرح ساماندهی در دسترسی بهتر جنگل	تعداد	۴۰	۶	۱۶	۹	۷	۲
	نشینان به امکانات رفاهی (بهداشتی-آموزشی)	درصد	۱۰۰	۱۵	۴۰	۰/۲۲	۱۷/۵	۵
۲	نقش طرح ساماندهی در ایجاد اشتغال برای جنگل‌نشینان	تعداد	۴۰	۲	۳	۱۲	۲۲	۱
		درصد	۱۰۰	۵	۷/۵	۳۰	۵۵	۲/۵
۳	نقش طرح ساماندهی در بهبود وضعیت اقتصادی جنگل‌نشینان	تعداد	۴۰	۲	۴	۱۶	۱۲	۶
		درصد	۱۰۰	۵	۱۰	۴۰	۳۰	۱۵

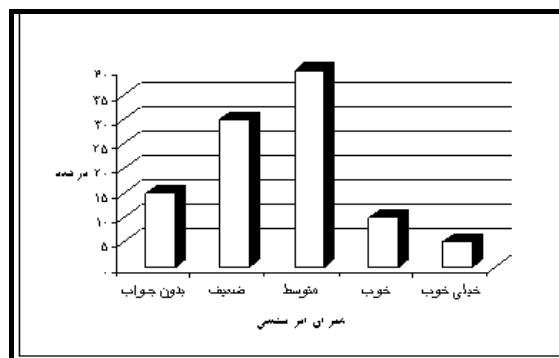
بر اساس جدول بالا، بیشتر مسئولین و کارشناسان جنگل نقش طرح ساماندهی خروج دام از جنگل را از لحاظ دسترسی بهتر خانوارهای جابجا شده به امکانات رفاهی از جمله خدمات آموزشی و بهداشتی خوب توصیف کرده‌اند (شکل ۳). به طوری که ۱۵ درصد آن را خیلی خوب، ۴۰ درصد خوب، ۲۲/۵ درصد متوسط و ۱۷/۵ درصد ضعیف توصیف کرده‌اند. در مقابل از نظر اثرات اقتصادی طرح خروج دام از جنگل بر جنگل‌نشینان از دیدگاه این افراد در مجموع ضعیف قلمداد شده است (شکل ۴). طبق این نمودار از نظر نقش طرح ساماندهی در ایجاد اشتغال برای خانوارهای جابجا شده، تنها ۱۲/۵ درصد از کارشناسان نقش طرح ساماندهی را خوب و یا خیلی خوب توصیف کرده‌اند. در حالی که ۵۵ درصد آن را ضعیف و ۳۰ درصد متوسط ارزیابی نموده‌اند. همین‌طور از نظر بهبود وضعیت اقتصادی و شرایط کلی زندگی نقش طرح ساماندهی خروج دام از جنگل از دیدگاه کارشناسان متوسط تا ضعیف توصیف شده است (شکل ۵). بر اساس این نمودار ۵ درصد آن را خیلی خوب، ۱۰ درصد خوب، ۴۰ درصد متوسط و ۳۰ درصد ضعیف ارزیابی کرده‌اند.

شکل ۳ تأثیر طرح ساماندهی خروج دام از جنگل در تأمین امکانات رفاهی از دیدگاه مسئولین و کارشناسان

شکل ۴ تأثیر طرح ساماندهی خروج دام از جنگل در ایجاد اشتغال از دیدگاه مسئولین و کارشناسان

شکل ۵ تأثیر طرح ساماندهی خروج دام از جنگل از لحاظ وضعیت اقتصادی از دیدگاه مسئولین و کارشناسان

دلایل متعددی از طرف مسئولین و کارشناسان برای عدم دستیابی کامل به اهداف اقتصادی طرح خروج دام از جنگل در جدول ۲ منعکس شده است. بر اساس این جدول نبود اعتبارات کافی برای اجرای به موقع طرح، عدم هماهنگی و همکاری سایر دستگاه‌های دولتی و اجرایی با طرح، عدم توجه مسئولین اجرایی استان در مورد اهمیت طرح، عدم ایجاد زمینه اشتغال برای خانواده‌های جابجا شده، عدم اطمینان ساکنان جنگل نشین نسبت به اهداف و مقاصد طرح و به طور کلی عدم تحقق وعده‌های داده شده به جنگل نشینان از دلایل اصلی عدم موفقیت طرح از لحاظ ایجاد اشتغال و بهبود وضعیت اقتصادی محسوب می‌شوند.

جدول ۲ دلایل عدم دستیابی به اهداف اقتصادی طرح ساماندهی خروج دام از جنگل از دیدگاه مسئولین و

کارشناسان

ردیف	دلایل	تعداد (۴۰ نفر)	درصد ^۱
۱	نبود اعتبارات کافی جهت اجرای به موقع طرح	۳۲	۸۰
۲	عدم هماهنگی و همکاری سایر دستگاه‌های دولتی و اجرایی با طرح	۳۰	۷۵
۳	عدم توجه مسئولین اجرایی استان و کشور نسبت به اهمیت طرح	۲۵	۶۲/۵
۴	عدم ایجاد اشتغال جهت جنگل نشینان پس از جابجایی	۲۳	۵۷/۵
۵	عدم اطمینان جامعه جنگل نشین نسبت به اهداف و مقاصد طرح	۲۰	۵۰
۶	عدم تحقق وعده‌های داده شده به جنگل نشین در اجرای طرح	۲۰	۵۰

^۱ لازم به توضیح است که مصاحبه شوندگان هر کدام بیش از یک عامل را در مورد عدم دستیابی به اهداف طرح ذکر کرده اند. لذا مجموع درصدها بیشتر از ۱۰۰ خواهد بود.

طبق اظهار نظر کارشناسان فنی و مجریان اداره کل منابع طبیعی استان گیلان و همچنین بر اساس دستورالعمل تهیه طرح‌های ساماندهی خروج دام مصوب شورای عالی جنگل، مرتع و خاک سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور قرار بوده اشتغال کلیه جنگل‌نشینان و دامدارانی که در محل آبادی‌های کم‌خانوار جنگلی سکونت دارند و به شغل دامداری و یا کشاورزی مشغول هستند، از طریق واگذاری زمین‌های جلگه‌ای برای فعالیت‌های کشاورزی از قبیل احداث استخر پرورش ماهی، تلبار پرورش کرم ابریشم، پرورش زنبور عسل و ایجاد کارگاه‌های صنایع چوب کوچک جهت تولیدات صنایع دستی فراهم گردد. اما به علت عدم صدور مجوزهای لازم جهت فعالیت‌های فوق‌الذکر و نبود تسهیلات لازم بانکی و عدم همکاری سایر ارگان‌ها بخش عمده این‌گونه فعالیت‌ها متوقف و یا با سرعت ناچیزی انجام می‌گیرد.

اثرات اجرایی طرح ساماندهی از دیدگاه خانوارهای مشمول طرح

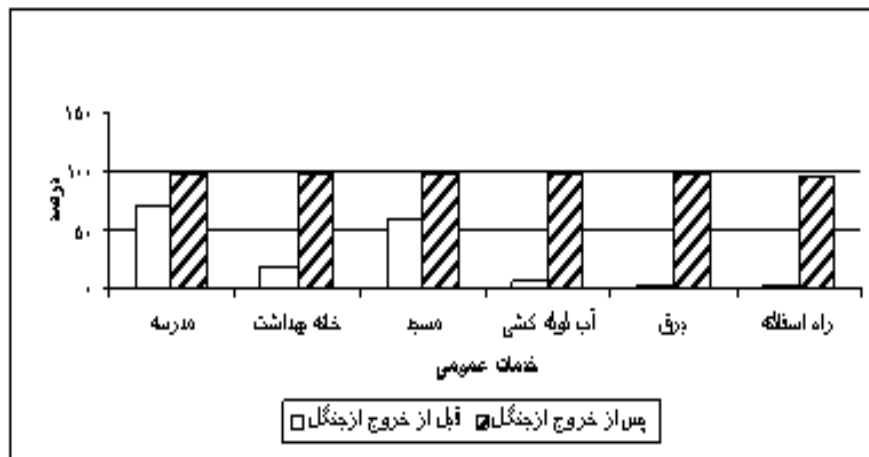
در قسمت دوم این پژوهش از کلیه خانوارهای جنگل‌نشین که با قبول طرح خروج دام از جنگل محل زندگی خود را در جنگل ترک و در شهرک چفرود که برای اسکان آن‌ها ایجاد شده، سکونت اختیار کرده‌اند، نظر سنجی به عمل آمده است. تا زمان مطالعه حاضر تعداد ۱۸۰ خانوار جنگل‌نشین در شهرک چفرود ساکن شده بودند که از کلیه آن‌ها در ارتباط با طرح ساماندهی خروج دام از جنگل نظر خواهی شد. این پرسشگری حول دو محور اثرات رفاهی - خدماتی و اقتصادی انجام گرفته است: یکی از حیث دسترسی خانوارهای جابجا شده به تسهیلات رفاهی، شامل امکانات زیربنایی و رونیایی، لوازم و امکانات زندگی، امکانات آموزشی و بهداشتی و دیگری از لحاظ اثرات اقتصادی طرح مواردی نظیر وضعیت اشتغال، درآمد و رضایت مندی کلی از زندگی در محل جدید (شهرک چفرود). جدول ۳ وضعیت خانوارهای مشمول طرح را از حیث برخورداری خانواده‌های جابجا شده از امکانات خدمات عمومی نظیر مدرسه، خانه بهداشت، مسجد، آب لوله‌کشی، برق و دسترسی به جاده آسفالتی نشان می‌دهد.

جدول ۳ مقایسه وضعیت برخورداری خانوارهای مشمول طرح جابجایی از نظر دسترسی به خدمات عمومی

ردیف	امکانات خدماتی	قبل از خروج از جنگل (درصد)	پس از خروج از جنگل (درصد)	تفاضل
۱	مدرسه	۷۱/۷	۹۸/۹	۲۷/۲
۲	خانه بهداشت	۱۹/۴	۹۸/۹	۷۹/۵
۳	مسجد	۵۸/۹	۹۸/۹	۴۰
۴	آب لوله‌کشی	۶/۱	۹۸/۳	۹۲/۲
۵	برق	۱/۱	۹۹/۳	۹۸/۲
۶	راه آسفالتی	۳/۳	۹۶/۱	۹۲/۸

بر اساس جدول بالا بیشترین میزان افزایش دسترسی به خدمات عمومی برای خانوارهای مشمول طرح جابجایی در زمینه امکانات زیربنایی مانند راه ارتباطی، آب و برق بوده است. طبق جدول فوق میزان دسترسی به

برق از ۱/۱ درصد به ۹۸/۲ درصد، راه آسفالتی از ۳/۳ درصد به ۹۶/۱ درصد، آب لوله کشی از ۶/۱ درصد به ۹۸/۳ درصد، خانه بهداشت از ۱۹/۴ درصد به ۹۸/۹ درصد و مدرسه از ۷۱/۷ درصد به ۹۸/۹ درصد افزایش یافته است (شکل ۶). در این مطالعه همچنین میزان برخورداری خانوارهای مشمول طرح از اقلام و لوازم مهم زندگی به طور مقایسه ای (قبل و بعد از جابجایی) ارزیابی شده است (جدول ۴).

شکل ۶ مقایسه برخورداری خانوارهای مشمول طرح از نظر دسترسی به خدمات عمومی در بخش مرکزی رضوانشهر

جدول ۴ مقایسه درصد برخورداری خانوارهای مشمول طرح جابجایی از امکانات رفاهی زندگی

ردیف	امکانات رفاهی	قبل از خروج از جنگل	پس از خروج از جنگل	تفاضل
۱	رادیو	۹۸/۳	۹۹/۴	۱/۱
۲	فرش ماشینی	۸۲/۲	۹۶/۱	۱۳/۹
۳	یخچال	۱۶/۷	۹۴/۴	۷۷/۷
۴	تلویزیون	۱۲/۲	۸۸/۹	۷۶/۷

بر اساس جدول ۴، در حالی که برخورداری خانوارهای جنگل نشین از خدماتی مانند رادیو و فرش ماشینی تفاوت چندانی را در قبل و بعد از خروج از جنگل نشان نمی دهد، افزایش دسترسی آن ها به امکاناتی مانند تلویزیون و یخچال کاملاً قابل توجه می باشد. دلیل این تفاوت را می توان در رابطه با میزان دسترسی خانوارها به برق دانست که به طور مسلم در داخل جنگل این دسترسی خیلی کمتر بوده است. در حالی که در محل زندگی جدید با دسترسی همگانی به برق تمایل مردم به استفاده از امکانات جدید زندگی بیشتر شده است.

محور دوم نظرخواهی از خانوارهای مشمول طرح جابجایی از لحاظ وضعیت اشتغال و درآمد اقتصادی آن ها بود که یافته های بدست آمده در جدول ۵ منعکس شده است. در این جدول نوع اشتغال خانوارهای مشمول طرح جابجایی در دوره های قبل و بعد از خروج از جنگل مشخص شده است. بر اساس این نظرخواهی

در حالی که شغل قریب به اتفاق خانوارهای مشمول طرح در دوره قبل از خروج از جنگل دامداری و یا کشاورزی بوده است، این افراد پس از خروج از جنگل فاقد شغل پایدار بوده و به یک سری از کارهای موقتی نظیر دستفروشی، مسافرکشی، کارگری برای امرار معاش روی آورده اند.

جدول ۵ مقایسه نوع اشتغال خانوارهای مشمول طرح جابجایی در قبل و بعد از خروج از جنگل

نوع اشتغال	قبل از خروج از جنگل		پس از خروج از جنگل	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
دامداری	۱۰۲	۵۶/۶۷	۱	۰/۵۶
کشاورزی(زراعت)	۷۶	۴۲/۲۲	۳	۱/۶۷
کارگری	۰	۰/۰۰	۱۰	۵۶/۵
آزاد	۰	۰/۰۰	۷	۳/۸۹
بیکار	۰	۰/۰۰	۱۵۲	۸۴/۴۴
بدون جواب	۲	۱/۱۱	۷	۳/۸۹
جمع	۱۸۰	۱۰۰/۰۰	۱۸۰	۱۸۰/۰۰

مطابق جدول ۵، در دوره قبل از خروج از جنگل شغل ۵۶/۶۷ درصد از خانوارهای مشمول طرح جابجایی دامداری و ۴۲/۲۲ درصد کشاورزی بوده است. این خانوارها پس از خروج از جنگل، شغل پایدار خود را از دست داده و بیکار شده اند. بر اساس جدول فوق، درصد شاغلین در قسمت دامداری از ۵۶/۶۷ درصد به ۱ درصد و در قسمت کشاورزی (کشت) از ۴۲/۲۲ درصد به ۳ درصد کاهش یافته است. در مقابل میزان بیکاری از صفر درصد به ۸۴/۴۴ افزایش یافته است.

با توجه به از دست رفتن شغل خانوارهای مشمول طرح در محل سکونت جدید، وضعیت درآمد اکثریت آن‌ها نیز در مقایسه با دوره قبل از خروج از جنگل نیز افت داشته است. بر اساس جدول ۵، قریب به اتفاق خانوارهای جابجا شده (۹۹ درصد) اعلام کرده اند که در محل جدید زندگی با کاهش درآمد مواجه شده اند در حالی که تنها نیم درصد از خانوارها اعلام کرده اند که دارای افزایش درآمد بوده اند.

جدول ۶ مقایسه وضعیت در آمد از دیدگاه خانوارهای مشمول طرح در قبل و بعد از خروج از جنگل

وضعیت درآمد	فراوانی	درصد
کاهش	۱۷۸	۹۹
افزایش	۱	۰/۵
بدون تغییر	۱	۰/۵

در این تحقیق همچنین در باره میزان رضایت مندی کلی خانوارهای مشمول طرح در مکان جدید در مقایسه با زندگی آن‌ها در زمان قبل از خروج از جنگل مورد ارزیابی قرار گرفته است. به رغم افزایش دسترسی

خانوارهای مشمول طرح به خدمات عمومی و استفاده از امکانات رفاهی بیشتر، اکثریت آن ها از زندگی در محل جدید ناراضی بودند (شکل ۷). بر اساس این نمودار در حالی که از ۱۸۰ خانوار مورد پرسش، ۹۴/۴ درصد از زندگی قبلی خود در جنگل رضایت داشتند، تنها ۷/۸ درصد آن ها از شرایط جدید زندگی در شهرک چفرود رضایت داشتند. به عبارت دیگر ۹۱/۷ درصد خانوارهای جابجا شده از مکان جدید زندگی خود، به رغم شرایط بهتر دسترسی به خدمات عمومی، به علت عدم وجود شغل و درآمد ناراضی بودند.

شکل ۷ مقایسه میزان رضایت مندی خانوارهای مشمول طرح در محل زندگی قبل و بعد از جابجایی در بخش مرکزی رضوانشهر

بحث و نتیجه گیری

هر چند که یکی از اهداف مهم طرح "خروج دام از جنگل" کمک به تغییر الگوهای اقتصادی و معیشتی جوامع جنگل نشین می باشد، ولی یافته های تحقیق حاضر حاکی از عدم موفقیت اجرای این طرح در بخش مرکزی شهرستان رضوانشهر از حیث تأمین شغل و درآمد اقتصادی برای خانوارهای مشمول این طرح می باشد. نظرسنجی از مسئولین و کارشناسان و خانوارهای جابجا شده نشان می دهد که این طرح تا کنون تنها از لحاظ ارائه خدمات عمومی تا حدودی موفق بوده است، در حالی که از حیث تولید، تأمین شغل و درآمد اقتصادی به ضرر جنگل نشینان و دامداران بوده است. اکثریت آن ها، به رغم دسترسی به امکانات بهتر رفاهی، از محل زندگی خود در مقایسه با زندگی در جنگل ناراضی هستند.

ارزیابی طرح ساماندهی خروج از جنگل در منطقه رضوانشهر حکایت از آن دارد که به غیر از فراهم نمودن برخی خدمات عمومی، اقدامات مهم دیگری از قبیل ایجاد شغل و درآمد زائی در محل زندگی جدید برای خانوارهای مشمول این طرح انجام نگرفته است و اعضای جامعه مورد بررسی بدون داشتن درآمد پایدار و قابل اتکا در محل اجرای طرح اسکان داده شده اند. در حالی که این افراد در زمان سکونت در جنگل، معیشت خود را

از طریق فعالیت‌های دامداری و به طور محدودی کشاورزی تأمین می‌نمودند. لذا از شیوه زندگی خود در محل قبلی یعنی جنگل رضایت بیشتری داشتند.

مسلم است که با توجه به جابجایی خانوارهای جنگل نشین و انتقال آن‌ها به یک شهرک جدید التاسیس و معرفی الگوی جدید زندگی، به دلیل آشنایی با جاذبه‌های پر زرق و برق زندگی شهری، توقعات زندگی برای جامعه جنگل نشین نیز بالا رفته است. برآوردن چنین توقعاتی مستلزم منابع درآمدی بیشتری است که به نظر می‌رسد در جریان طرح خروج دام از جنگل توجه چندانی بدان نشده است. شاید به همین خاطر است که به رغم برخورداری از یک سری خدمات عمومی نظیر راه مناسب، برق، آب لوله کشی و امکانات بهتر بهداشتی رضایت مندی آن‌ها از محل زندگی جدید در مقایسه با زندگی در داخل جنگل نشان خیلی کمتر می‌باشد. این موضوع نشان دهنده این است که احتمالاً مجریان طرح عمدتاً به این موضوع به صورت تک بعدی نگریده و بیشتر به دنبال خروج دام از جنگل بوده‌اند. در مقابل در رابطه با دیگر اهداف طرح یعنی کمک به تغییر الگوهای اقتصادی و معیشتی جوامع جنگل نشین توجه لازم ننموده‌اند.

کلیه اعضای جامعه مورد بررسی قبل از خروج از جنگل و اقامت در شهرک چفرود به شغل‌های دامداری و کشاورزی مشغول بودند اما وقتی به محل جدید انتقال یافتند، به علت عدم وجود امکانات تولیدی بیکار شده و فقط در محل اسکان جدید با دریافت مقداری زمین زراعتی به کشت برنج در حد محدود و بدون مازاد مصرف خانوار و یا یک سری کارهای موقتی پرداخته‌اند. نتیجه اینکه دامداران و جنگل نشینان از فقدان تولید و کمی درآمد رنج می‌برند. از اهداف اولیه این طرح ایجاد صنایع کوچک روستایی در محل اجرای طرح برای ایجاد اشتغال بود، ولی این امر به دلایل مختلف از جمله عدم هماهنگی مسئولین دستگاه‌های اجرایی استان تحقق نیافته است.

یکی از اثرات دیگر جابجایی جنگل نشینان، اثرات اجتماعی و فرهنگی در قالب تضعیف و یا از بین رفتن آداب و سنن محلی می‌باشد. پراکندگی سکونتگاه‌های داخل جنگل از یک طرف و استقرار آن‌ها در داخل محیط‌های طبیعی تنوع آداب و رسوم و پیدایش خرده فرهنگ‌های محلی را به وجود آورده است. این تنوع را می‌توان در پوشش‌های متفاوت لباس، غذاهای مختلف محلی، مراسم و آئین‌های متفاوت محلی، بازی‌های مختلف مشاهده کرد. احساس بیگانگی و عدم تعلق به مکان جدید انگیزه مشارکت خانوارهای جابجا شده جنگل نشین را در حل مشکلات محل سکونت جدید به مقدار زیادی تضعیف نموده است. آن‌ها توقع حل این گونه مشکلات را عمدتاً در حیطه دستگاه‌های متولی و مسئولینی می‌دانند که آن‌ها را جابجا نموده‌اند.

بنا به گفته مسئولین اداره کل منابع طبیعی استان گیلان، در مجموع ۷۰۵۰ خانوار جنگل نشین مشمول طرح جابجایی هستند که از بین آن‌ها تا کنون، ۱۹۵۰ خانوار (۲۷/۶ درصد) جابجا شده‌اند. با توجه به نتایج حاصل از این بررسی، به نظر می‌رسد ادامه اجرای طرح خروج دام از جنگل به شیوه کنونی مناسب نبوده و سبب نارضایتی اکثریت خانوارهای جابجا شده گردیده است. لذا بدون توجه به مسائل اقتصادی به ویژه اشتغال خانواده‌های جابجا شده در محل سکونت جدید و ایجاد زمینه‌ای برای درآمدی آن‌ها، ادامه چنین طرحی مشکل و همراه با موفقیت نخواهد بود.

داده های بدست آمده از هر دو گروه بیانگر آن است که طرح خروج دام از جنگل در محدوده مورد مطالعه از لحاظ تأمین و ارائه خدمات عمومی برای جنگل نشینان در محل جدید زندگی آن ها تا حدودی موفق بوده است، ولی از نظر تأمین شغل، تولید و درآمد زایی موفقیت چندانی نداشته است. اکثریت خانوارهای مشمول طرح به دلیل مشکلات بیکاری و فقدان تضمین و امنیت منابع درآمدی از نتایج حاصل از اجرای طرح ناراضی نشان داده اند.

اگر هدف از اجرای طرح خروج دام از جنگل را جلوگیری از تخریب جنگل، تسریع در زادآوری و تجدید حیات جنگل بدانیم، باید تمهیدات اساسی برای این منظور را نیز فراهم آید. باید توجه داشت وقتی جمعیتی را که برای سالیان سال در یک محیط خاص سکونت داشته و زندگی خود را بر اساس شرایط آن وفق داده اند، جابجا می کنیم، حداقل نیازمندی های اساسی آنان را بر طرف کنیم. نیازمندی های اساسی صرفاً در دسترسی به خدمات عمومی و یا مسکن خلاصه نمی شود، اشتغال و برخورداری از منابع درآمد پایدار و قابل اتکاء برای خانواده ها از اولویت به سزایی برخوردار است. امری که به نظر می رسد در طرح حاضر کمتر بدان پرداخته شده است.

نکته دیگر اینکه از نیازمندی های اجرای موفقیت آمیز چنین طرح هایی هماهنگی، ارتباط و همکاری نزدیک بین کلیه دستگاه های اجرایی ذیربط و مسئول در امر اسکان می باشد. در این رابطه ضرورت دارد که کلیه سازمان ها وارگان هایی که به نحوی در امر اسکان و یا خدمات رسانی و بر طرف کردن مشکلات و نیازهای مشمولان طرح انجام وظیفه می نمایند، از طریق قانونی متعهد به انجام وظایف و تعهدات محول شده باشند و از طریق ستاد هماهنگ کننده ای، هدایت و کنترل شوند، امری که ظاهراً در اجرای طرح مورد بحث کمتر مشاهده می شود.

در سال های گذشته راهبردهای مدیریت جنگل و محافظت از تنوع زیستی به طور اساسی از توجه و تمرکز به برنامه ریزی متمرکز با مدیریت سازمان های دولتی به راهبردهای بیشتر مشارکتی با اهداف متوازن اجتماعی، زیست محیطی و اقتصادی منتقل شده است (Elinor Ostrom, et al. 1999, Sharpe, Barrie, 1998, The World Bank, Salam, M.A. et al. 2003, Ribot, Jesse C., 1995, Leskinen, Leena A., 2004, Wiersum, K. F., 1997). رویکرد مشارکتی در حفظ جنگل از یک طرف سبب انگیزه همکاری مردم محلی در اعمال قوانین کنترل جنگل با دولت می شود. از طرف دیگر قادر کردن مردم محلی با دولت برای مشارکت در منافع و مدیریت توسعه جنگل و تجاری نمودن آن به رفع فقر و متنوع کردن منابع درآمدی آن ها کمک می کند. همچنین بکارگیری فنون و تجارب محلی در کنار شرایط اکولوژیکی محلی می تواند به تحقیقات علمی و کمک به منابع بالقوه جدید تولیدی کمک کند (The World Bank). بنابراین شایسته است چنین رویکردهای مدیریتی جنگل که اکنون در بسیاری از نقاط دنیا استفاده می شود، مورد توجه بیشتری قرار گیرد و نسبت به بکارگیری راهکارهای تک بعدی و عواقب اقتصادی و اجتماعی آن ها که در این پژوهش به مواردی از آن اشاره شد، اندیشید.

در این ارتباط ترویج و آموزش جنگل نشینان در مورد اهمیت جنگل از ابعاد گوناگون زیست محیطی و اقتصادی و بهره گیری از مشارکت آنان در مراحل تصمیم گیری و برنامه ریزی و اجرای طرح ها به نحوی که این

احساس را داشته باشند که خود سرنوشت خویش را رقم می‌زنند، بسیار اهمیت دارد. در چنین حالتی نه تنها تصمیم‌های اتخاذ شده از پائین به بالا و با واقعیت‌های جوامع منطبق خواهد بود بلکه احساس مشارکت و مسئولیت مردم در مرحله اجرا با موفقیت بیشتری مواجه خواهد شد.

منابع

- ۱- اداره کل منابع طبیعی استان گیلان، (۱۳۶۹)، طرح تمرکز تک خانوارهای جنگل نشین آبخیز شماره ۱.
- ۲- اداره کل منابع طبیعی استان گیلان، (۱۳۷۲)، طرح تمرکز تک خانوارهای جنگل نشین آبخیز شماره ۱۷.
- ۳- اداره کل منابع طبیعی استان گیلان، (۱۳۷۵)، طرح پیشنهادی ساماندهی خروج دام از جنگل و تمرکز تک خانوارهای پراکنده جنگل نشینان استان گیلان.
- ۴- اداره کل منابع طبیعی استان گیلان، (۱۳۷۵)، طرح تمرکز تک خانوارهای جنگل نشین حوزه ۱۰.
- ۵- رضاپور، حبیب، (۱۳۸۲)، ارزیابی عملکرد طرح ساماندهی خروج دام از جنگل با در نظر گرفتن ساختار اجتماعی-اقتصادی روستائیان جنگل نشین در حوزه آبخیز ۱۷ استان گیلان، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد واحد علوم تحقیقات تهران.
- ۶- سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور، طرح استانی ساماندهی خروج دام از جنگل‌های شمال کشور <http://www.frw.org.ir/fa/saruqz/tarh-va-barname/index.ht>
- ۷- عاشوری نبی...، (۱۳۸۳)، تأثیر طرح ساماندهی خروج دام از جنگل بر تجدید حیات جنگل، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشکده منابع طبیعی دانشگاه گیلان.
- ۸- کاظمی علینقی، (۱۳۸۱)، ارزیابی عملکرد طرح ساماندهی خروج دام از جنگل و تجزیه تک خانوارهای جنگل نشین در حوزه آبخیز ۲۴ استان گیلان، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده منابع طبیعی دانشگاه گیلان.
- ۹- محمودپور، ابراهیم، (۱۳۸۲)، نظر اجمالی به مسائل اجتماعی و اقتصادی جنگل‌های شمال کشور، انتشارات معاونت جنگل، سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور.

- 10- Adler, et al., 2001. P. Adler, D. Raff and W. Lauenroth, The effect of grazing on the spatial heterogeneity of vegetation, *Oecologia* 128, pp. 465-479.
- 11- Bernués, A., et al. 2005, An integrated approach to studying the role of grazing livestock systems in the conservation of rangelands in a protected natural park (Sierra de Guara, Spain), *Livestock Production Science*, Volume 96, Issue 1, 1 September, Pages 75-85
- 12- Brookfield, Harold (ed.), 1993. South-East Asia's Environmental Future, the Search for Sustainability, United Nations University Press TOKYO-NEW YORK PARIS.
- 13- Collins, et al., 1998. S. Collins, A. Knapp, J. Briggs and J. Blair, Modulation of diversity by grazing and mowing in native tallgrass prairie, *Science* 280, pp. 745-747.
- 14- Donyayema - <http://www.donyayema.org/articles/php>
- 15- Elinor Ostrom, et al. 1999, Revisiting the Commons: Local Lessons, Global Challenges, *Science* 9 April 1999: Vol. 284. no. 5412, pp. 278 - 282.
- 16- Hartnett et al., 1996. D. Hartnett, K. Hickman and L. Fisher, Effects of bison grazing, fire, and topography on floristic diversity in tallgrass prairie, *J. Range Manage.* 49, pp. 413-420.
- 17- Leskinen, Leena A., 2004, Purposes and challenges of public participation in regional and local forestry in Finland, *Forest Policy and Economics*, Volume 6, Issue 6, October, Pages 605-618.

- 18- Ribot, Jesse C., 1995, From exclusion to participation: Turning Senegal's forestry policy around?, *World Development*, Volume 23, Issue 9, September, Pages 1587-1599.
- 19- Rook and Tallowin, 2003 A.J. Rook and J.R.B. Tallowin, Grazing and pasture management for biodiversity benefit, *Anim. Res.* 52, pp. 181–189.
- 20- Salam, M.A. et al. 2003, M.A., Salam, T. Noguchi and M. Koike, Factors influencing the sustained participation of farmers in participatory forestry: a case study in central Sal forests in Bangladesh, *Journal of Environmental Management*, Volume 74, Issue 1, January, Pages 43-51.
- 21- Sharpe, Barrie, 1998. 'First the Forest': Conservation, 'Community' and 'Participation' in South-West Cameroon, *Journal article by Barrie Sharpe; Africa*, Vol. 68.
- 22- Sternberg et al., 2000. M. Sternberg, M. Gutman, A. Perevolotsky, E.D. Ungar and J. Kigel, Vegetation response to grazing management in a Mediterranean herbaceous community: a functional group approach, *J. Appl. Ecol.* 37, pp. 224–237.
- 23- Williams, Michael, 1993. Forest, in B. L., Turner, et al.(eds.), *The Earth as Transformed by Human Action*, Cambridge University Press, pp-179-201.
- 24- World Bank The World Bank Participation Sourcebook, <http://www.worldbank.org/wbi/sourcebook/sbhome>. Htm.
- 25- World Resources Institute and International Institute for Environment and Development (WRI/IIED). 1986. *World Resources*, New York: Basic Books.